

Received: February 10, 2026
Accepted: March 24, 2026
Available online: March 25, 2026

Nafruza Azizova

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Toshkent, O'zbekiston

Nafruza Azizova

Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences
Uzbekistan State World Languages University
Tashkent, Uzbekistan
E-mail: azizovanafruz@gmail.com
ORCID iD: 0009-0008-1856-1064

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARDA INSON TASHQI KO'RINISHI KONSEPTINING LINGVOKOGNITIV IFODALANISHI

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklar tizimida inson tashqi ko'rinishi konseptining lingvokognitiv ifodasini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi inson tashqi ko'rinishini ifodalovchi frazeologizmlarning konseptual asoslarini aniqlash, ularning inson haqidagi kognitiv tasavvurlarni shakllantirishdagi rolini ochib berish hamda metafora va metonimiya orqali ifodalanish xususiyatlarini yoritishdir.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: inson tashqi ko'rinishi konseptining nazariy asoslarini tahlil qilish, somatik frazeologik birliklarni tasniflash, ularning semantik va struktur xususiyatlarini o'rganish, ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida qiyosiy-tipologik tahlil olib borish va frazeologik birliklarning ichki shaklini konseptual metafora va metonimiya asosida izohlash.

Tadqiqot metodlari lingvokognitiv yondashuvga asoslanib, semantik, deskriptiv, interpretativ va qiyosiy-tipologik metodlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, konseptual metafora va metonimiya nazariyalari frazeologik birliklarning mazmunini chuqur tushinishda asosiy vosita sifatida ishlatildi. Zamonaviy tadqiqotlar ham somatik frazeologizmlar aynan shu kognitiv mexanizmlar orqali shakllanishini tasdiqlaydi. Binobarin, somatik frazeologik birliklar insonning tashqi qiyofasi va ichki dunyosi, individual tajribasi va ijtimoiy mavqeyini o'zaro uyg'unlikda ifodalovchi murakkab semiotik tizim sifatida talqin qilinadi. Ular til, tafakkur va madaniyat kesishgan nuqtada shakllanib, inson

LINGUOCOGNITIVE REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF HUMAN PHYSICAL APPEARANCE IN PHRASEOLOGICAL UNITS

ABSTRACT

This study is devoted to the analysis of the linguocognitive representation of the concept of human physical appearance in the system of phraseological units in English and Uzbek. The primary objective of the research is to identify the conceptual foundations of phraseological units that denote human appearance, to elucidate their role in shaping cognitive representations of a person, and to reveal the mechanisms of their expression through metaphor and metonymy.

Furthermore, the research sets out several specific tasks: to examine the theoretical underpinnings of the concept of human physical appearance; to classify somatic phraseological units; to investigate their semantic and structural properties; to conduct a comparative-typological analysis based on English and Uzbek linguistic data; and to interpret the internal form of phraseological units through the frameworks of conceptual metaphor and metonymy.

From a methodological perspective, the study is grounded in a linguocognitive approach and employs a combination of semantic, descriptive, interpretative, and comparative-typological methods. Contemporary research likewise confirms that somatic phraseological units are largely shaped by these cognitive mechanisms. Accordingly, such units can be interpreted as a complex semiotic system that integratively reflects an individual's physical appearance, inner world, personal experience, and social status. Emerging at the intersection of language, cognition, and culture, they play a crucial role in

haqidagi konseptual bilimlarni kodlash, saqlash va uzatishda muhim rol o'ynaydi. Shu bois somatik frazeologizmlar nafaqat lingvistik hodisa, balki kognitiv model, madaniy kod va ijtimoiy ongning ifodasi sifatida kompleks ilmiy fenomen sifatida qaraladi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, inson tashqi ko'rinishini ifodalovchi frazeologizmlar asosan somatik komponentlar orqali yuzaga keladi va ular nafaqat jismoniy belgilarni, balki insonning ijtimoiy va madaniy obrazini ham aks ettiradi. Ingliz tilida konsept individual xususiyatlar orqali, o'zbek tilida esa ijtimoiy-estetik mezonlar asosida talqin qilinadi. Frazeologik birliklar inson tashqi ko'rinishi konseptini til va tafakkur o'zaro bog'liqligi asosida shakllantirib, milliy-madaniy dunyoqarashni ifodalovchi muhim lingvistik vosita sifatida xulosalanadi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, inson tashqi ko'rinishi, lingvokognitiv yondashuv, konseptual metafora, metonimiya, somatik frazeologizmlar, qiyosiy-tipologik tahlil, milliy-madaniy kontekst, lingvistik madaniyat, ijtimoiy-estetik obraz.

KIRISH

Hozirgi zamon tilshunosligida antropotsentrik paradigma doirasida til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, kognitiv lingvistika "konsept"ni inson ongida shakllanadigan, borliq haqidagi bilimlarni umumlashtiruvchi va tizimlashtiruvchi asosiy mental birlik sifatida talqin qiladi [Abduazizov, 2004]. Til esa ushbu konseptlarning verbal ifoda vositasi bo'lib, unda milliy-madaniy tajriba va ijtimoiy stereotiplar aks etadi. Inson tashqi ko'rinishi konsepti kognitiv tizimda muhim o'rin tutadi, chunki u insonning nafaqat fizik belgilarini, balki estetik baholash, ijtimoiy qarash va madaniy qadriyatlarni ham qamrab oladi. Mazkur konsept tilning ayniqsa frazeologik qatlamida yaqqol namoyon bo'ladi [Gibbs, 1994; Dobrovolskiy & Piirainen, 2005].

Frazeologik birliklar obrazlilik, emotsionallik va baholash xususiyatiga ega bo'lib, ular orqali xalqning tashqi ko'rinishga oid tasavvurlari va stereotiplari ifodalanadi [Glucksberg, 2001]. Frazeologizmlar tarkibida inson tashqi ko'rinishi turli semantik yo'nalishlarda – yuz, gavda, qomat, umumiy qiyofa kabi komponentlar orqali ifodalanadi hamda ular asosida go'zallik va xunuklik haqidagi konseptual tasavvurlar shakllanadi. Bunda metafora va metonimiya kabi kognitiv mexanizmlar muhim rol o'ynaydi, chunki aynan shu vositalar orqali konsept mazmuni obrazli tarzda ifodalanadi [Gofurov, 1995, 2017]. Shu jihatdan inson tashqi ko'rinishi konseptining frazeologiyada lingvokognitiv ifodasini o'rganish til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib berishga xizmat qiladi [Karamatova,

encoding, preserving, and transmitting conceptual knowledge about human beings.

The findings of the study indicate that phraseological units denoting human physical appearance are predominantly formed through somatic components and reflect not only physical traits but also the social and cultural image of an individual. Thus, phraseological units function as a significant linguistic means that constructs the concept of human appearance through the interrelation of language and thought, while simultaneously expressing a national and cultural worldview.

Key words: phraseological units, human physical appearance, linguocognitive approach, conceptual metaphor, metonymy, somatic phraseological units, comparative-typological analysis, national-cultural context, linguistic culture, socio-aesthetic image.

2000; Lutfullayev, 2012; Jurakulov, 2015]. Mazkur tadqiqotning maqsadi – inson tashqi ko‘rinishi konseptining frazeologik birliklar orqali ifodalanish xususiyatlarini lingvokognitiv nuqtayi nazardan tahlil qilishdan iborat.

Frazeologiya – tilshunoslikning tayyor, barqaror va ko‘chma ma’noga ega ifodalarni o‘rganadigan bo‘limi bo‘lib, XIX–XX asr boshlarida shakllangan [Bally, 1909]. Sh.Balli frazeologiyani “til birliklarining barqaror, ma’nosi o‘zgaruvchan va ko‘chma bo‘lgan shakllarini tadqiq qiluvchi fan” deb ta’riflagan. N.N. Amosova frazeologik birliklarni “kontekstsiz anglash mumkin bo‘lgan tayyor leksik birliklar” sifatida ko‘rib, ularni frazeologik fond tarkibida o‘rganishni taklif qilgan [Amosova, 1963; 202]. A.V. Kunin frazeologiyani tarjima va lug‘atshunoslik jihatlarini chuqur tahlil qilib, uni lingvistik va madaniy o‘zaro bog‘liqliklarni o‘rganadigan fan sifatida baholagan [Kunin, 1986]. O‘zbek tilshunosligida Sh.Rahmatullayev frazeologik birliklarni tilning tayyor, barqaror va ko‘chma ma’noga ega birikmalari sifatida tavsiflagan [Rahmatullayev, 1992], N.Mahmudov [Mahmudov, 2010], B.Yo‘ldoshev va A.Mamatov esa ularni milliy tafakkur va madaniyatning ajralmas qismi sifatida o‘rganishni zarur deb hisoblagan [Mamatov, 2000; 169].

Shu bilan birga, tilshunoslikda konsept lingvokognitiv va lingvomadaniy hodisa sifatida qaraladi. Konseptni o‘rganish uchun millatning dunyoqarashi, turmush-sharoiti, mentaliteti va an’analari tadqiq qilinib, uning til va frazeologik birliklardagi ifodasi aniqlanadi [Nasrullayeva, 2018; Odilova, 2025]. O‘zbek tilshunosligida frazeologik va paremiologik birliklar dastlab strukturaviy va stilistik mezonlarda tahlil qilingan bo‘lsa, bugungi kunda ularning konseptual, semantik va funksional xususiyatlarini aniqlash, xalq dunyoqarashi va lingvistik tafakkurini yoritish ustuvor yo‘nalishga aylangan [Permyakov, 1988; 12; Moldovan, 1971; 80]. Shunday qilib, frazeologik birliklar inson tashqi ko‘rinishi konseptini nafaqat nominativ, balki baholovchi va obrazli jihatdan ham aks ettiruvchi muhim til vositasi hisoblanadi. Ular orqali muayyan jamiyatning estetik me’yorlari, qadriyatlar hamda stereotip tasavvurlari namoyon bo‘ladi [Mirtojiyev, 1992; Jumanazarov, 2005; Kövecses, 2010]. Inson tashqi ko‘rinishi konseptining frazeologiyada lingvokognitiv jihatdan tadqiq etilishi esa konseptning ichki tuzilmasi, uning semantik qatlamlari va madaniy komponentlarini aniqlash imkonini beradi.

TADQIQOT METODLARI

Mazkur tadqiqotda inson tashqi ko‘rinishi konseptining o‘zbek va ingliz tillaridagi frazeologik hamda paremiyalardagi lingvokognitiv ifodasini kompleks tarzda o‘rganish maqsadida o‘zaro uyg‘unlashgan metodlar tizimi qo‘llanildi. Tanlangan metodologiya zamonaviy lingvistikaning antropotsentrik va kognitiv paradigmasiga asoslanib, frazeologik birliklarni til–tafakkur–madaniyat uchligi doirasida tahlil qilish imkoniyatini taqdim etdi. Zamonaviy tadqiqotlarda ham frazeologik birliklarni o‘rganishda tavsifiy, semantik, kognitiv va qiyosiy yondashuvlarning integratsiyasi samarali natija berishi ta’kidlanadi.

Tavsiflash metodi frazeologik va paremiyalarning semantik, strukturaviy, lingvokognitiv hamda lingvomadaniy xususiyatlarini tizimli ravishda bayon qilishga

xizmat qildi. Tavsiflash jarayonida har bir birlikning ichki shakli (inner form), obrazlilik darajasi, ekspressivligi va konnotativ yuklamasi aniqlanib, ularning nutqdagi funksional imkoniyatlari ochib berildi. Masalan, “yorug‘ yuz bilan” yoki “beti qattiq” kabi birliklar nafaqat tashqi qiyofani, balki ijtimoiy baho va psixologik holatni ifodalovchi kompleks birlik sifatida tavsiflandi.

Tasniflash metodi orqali tadqiqot materiali semantik va konseptual mezonlar asosida guruhlariga ajratildi. Jumladan, (a) somatik frazeologizmlar (yuz, ko‘z, qo‘l, qomat va b.); (b) estetik baho bildiruvchi birliklar; (d) emotsional-ekspressiv birliklar; (e) ijtimoiy-aksiologik frazemalar. Bunday tasnif frazeologik birliklarning ichki semantik tizimini aniqlash, ularning funksional yuklamasini belgilash hamda tarjima jarayonidagi muammolarni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqotlarda semantik tasniflash frazeologizmlarni tizimli anglashning muhim bosqichi sifatida qaraladi.

Qiyosiy-chog‘ishtirma metod o‘zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarni parallel ravishda tahlil qilishga imkon berdi. Qiyoslash orqali (a) universal kognitiv modellarga asoslangan o‘xshashliklar; (b) milliy-madaniy tafovutlar; (d) obrazli tafakkurdagi farqlar aniqlashtirildi. Masalan, “bo‘yi ikki qarich” va “knee-high to a grasshopper” birliklari umumiy metaforik asosga ega bo‘lsa-da, ularning obraz manbalari turlicha madaniy tajribaga borib taqaladi. Kognitiv-qiyosiy tadqiqotlar ham frazeologik ma‘no shakllanishida madaniy kontekst muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

Kognitiv yondashuv frazeologik birliklar ortida yotgan konseptual strukturalarni aniqlashga xizmat qildi. Bu metod orqali (a) konseptual metafora va metonimiya mexanizmlari; (b) inson tajribasiga asoslangan bilim modellari; (d) til birliklarining mental reprezentatsiyasi tahlil qilindi. Masalan, “ko‘ngilga yo‘l topmoq” yoki “bir oyog‘i yerda, bir oyog‘i go‘rda” kabi birliklar insonning ichki dunyosi, emotsional holati va ekzistensial tajribasini aks ettiruvchi kognitiv modellarning ifodasi sifatida talqin qilindi. Tadqiqotlar frazeologizmlar kognitiv modellar asosida shakllanishini ko‘rsatadi.

Semantik tahlil frazeologik birliklarning denotativ, konnotativ va obrazli ma‘nolarini aniqlashga qaratildi. Bu jarayonda komponentlararo semantik munosabatlar, metaforik kengayish va ma‘no ko‘chish turlari tahlil qilindi. Masalan, “yuzi oydek” birligida “yuz” va “oy” komponentlari o‘rtasidagi assotsiativ bog‘lanish orqali go‘zallik konsepti ochib berildi.

Pragmatik metod frazeologik birliklarning nutq jarayonidagi funksional yuklamasini, kommunikativ maqsadga xizmat qilishini va kontekstga bog‘liq ma‘no o‘zgarishlarini o‘rganishga imkon berdi. Jumladan, “put on a brave face” yoki “yuzini yorug‘ saqlamoq” kabi birliklar orqali ijtimoiy rol, nutq strategiyasi va emotsional boshqaruv mexanizmlari tahlil qilindi. Tadqiqotlar frazeologizmlar kommunikativ niyatni ifodalashda muhim pragmatik vosita ekanini ko‘rsatadi.

Etimologik yondashuv frazeologik birliklarning tarixiy shakllanishi, kelib chiqish manbalari va madaniy ildizlarini aniqlashga xizmat qildi. Bu metod orqali xalq og‘zaki ijodi, tarixiy tajriba va milliy dunyoqarashning frazeologizmlarda qanday aks etgani o‘rganildi. Natijada birliklarning semantik motivatsiyasi va madaniy konnotatsiyasi chuqurroq ochib berildi.

Metodlarning kompleks va o‘zaro uyg‘unlashgan holda qo‘llanilishi tadqiqotning ilmiy ishonchligi hamda natijalarining asoslanganligini ta‘minladi. Integrativ yondashuv orqali frazeologik birliklarning ko‘p qatlamli tabiati, ularning lingvokognitiv va lingvomadaniy mohiyati, shuningdek, o‘zbek va ingliz tillari o‘rtasidagi umumiylik va farqlar tizimli ravishda ochib berildi. Bunday yondashuv frazeologizmlarni faqat til hodisasi sifatida emas, balki inson tafakkuri, ijtimoiy tajribasi va madaniy qadriyatlari bilan uzviy bog‘liq murakkab fenomen sifatida talqin qilish imkonini beradi. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda ham frazeologiyani o‘rganishda kognitiv, semantik va pragmatik yondashuvlarning integratsiyasi zarur metodologik tamoyil sifatida e‘tirof etiladi. Qo‘llanilgan metodlar tizimi inson tashqi ko‘rinishi konseptining til tizimidagi ifodasini chuqur va izchil tahlil qilish, frazeologik birliklarning ichki semantik tuzilishi hamda ularning konseptual asoslarini aniqlash, shuningdek, tillararo lingvokognitiv va madaniy munosabatlarni kompleks tarzda yoritish imkonini berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, inson tashqi ko‘rinishi konsepti ingliz va o‘zbek frazeologiyasida lingvokognitiv jihatdan murakkab, ko‘p qatlamli va tizimli hodisa sifatida shakllanadi. Mazkur konsept faqat tashqi belgilar yig‘indisi bilan chegaralanmaydi, balki inson haqidagi ijtimoiy tasavvurlar, stereotiplar, qadriyatlar tizimi va madaniy kodlar bilan uzviy bog‘langan holda rivojlanadi. Shu sababli frazeologik birliklar orqali inson qiyofasi nafaqat tasvirlanadi, balki unga nisbatan jamiyat tomonidan shakllangan estetik, axloqiy va ijtimoiy baholar ham kompleks tarzda ifodalanadi. Bu holat frazeologizmlarning til tizimida nominativ funksiyadan tashqari, aksiologik (baholovchi) va ekspressiv funksiyalarni ham bajarishini aniq tasdiqlaydi [Gak i dr., 1988]. Zamonaviy tadqiqotlar ham metafora va frazeologik birliklar inson tafakkurini shakllantirishda faol rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

Qiyosiy tahlillar natijasida aniqlanishicha, har ikki tilda frazeologik birliklar semantik va obrazli xususiyatlarga ega bo‘lib, inson tashqi ko‘rinishini ifodalashda metaforik va assotsiativ tafakkur muhim o‘rin tutadi. Xususan, tana a‘zolari (somatizmlar), ranglar, hayvonlar obrazi hamda turli predmetlarga asoslangan frazemalar orqali tashqi qiyofa baholanadi va shu orqali muayyan stereotipik tasavvurlar shakllantiriladi. Bu esa frazeologizmlarning umumiy kognitiv modellarga tayangan holda shakllanishini ko‘rsatadi. Mazkur holat J.Lakof va M.Jonson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasi bilan mos keladi, unda inson tafakkuri abstrakt tushunchalarni konkret tajriba asosida, ya‘ni metaforik modellar orqali tizimlashtirishi ta‘kidlanadi [Lakoff & Johnson, 1980; 97]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, frazeologik ma‘no ko‘pincha metafora va metonimiya kabi kognitiv mexanizmlar asosida shakllanadi va bu jarayon tilning ichki semantik tizimini belgilaydi.

Shu bilan birga, frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlari ham yaqqol namoyon bo‘ladi. O‘zbek frazeologiyasida inson tashqi ko‘rinishi ko‘proq milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an‘anaviy estetik qarashlar asosida talqin qilinadi

hamda bunda kollektiv baholash modeli ustunlik qiladi. Bunda insonning tashqi qiyofasi uning ijtimoiy maqomi, axloqiy fazilatlar va jamiyatdagi o'rni bilan uzviy bog'liq holda baholanadi. Ingliz tilida esa individual baholash, funksional tavsif va nisbatan universal estetik me'yorlarga tayanish ko'proq kuzatiladi. Bu til tizimida tashqi qiyofa ko'proq shaxsiy xususiyat, individual identitet va kommunikativ samaradorlik nuqtayi nazaridan baholanadi.

Mazkur farqlar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yana bir bor tasdiqlaydi. M.A.K. Xollidayning tizimli-funksional yondashuviga ko'ra, til ijtimoiy tizimning mahsuli bo'lib, unda jamiyatning qadriyatlar va tajribasi aks etadi [Halliday, 1978]. Shu nuqtayi nazardan, frazeologik birliklar ham muayyan lingvomadaniy muhitda shakllanib, o'sha jamiyatning dunyoqarashi va baholash mezonlarini o'zida mujassamlashtiradi.

Inson tashqi ko'rinishi konsepti ingliz va o'zbek frazeologiyasida til, tafakkur va madaniyatning integratsiyasi asosida shakllangan murakkab lingvokognitiv model sifatida namoyon bo'ladi. Frazeologik birliklar esa ushbu konseptni ifodalovchi asosiy vositalardan biri bo'lib, ular orqali inson haqidagi bilimlar tizimi, ijtimoiy stereotiplar va madaniy qadriyatlar obrazli va tizimli shaklda ifodalanadi.

Shu bilan birga, frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlari ham yaqqol namoyon bo'ladi. O'zbek frazeologiyasida inson tashqi ko'rinishi ko'proq milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an'anaviy estetik qarashlar asosida talqin qilinadi hamda bunda kollektiv baholash modeli ustunlik qiladi. Bunday yondashuvda tashqi qiyofa shaxsning ijtimoiy maqomi, axloqiy fazilatlar va jamiyatdagi o'rni bilan uzviy bog'liq holda baholanadi. Ingliz tilida esa individual baholash, funksional tavsif va nisbatan universal estetik me'yorlarga tayanish kuzatiladi, bunda tashqi ko'rinish ko'proq shaxsiy identitet va individual xususiyatlarning ifodasi sifatida talqin qilinadi. Ushbu tafovutlar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib beradi hamda lingvomadaniy yondashuvning metodologik ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi [Halliday, 1978]. Zamonaviy tadqiqotlar ham frazeologik birliklar milliy mentalitet va madaniy qadriyatlarning til tizimidagi ifodasi ekanini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ham ko'rsatadiki, frazeologik birliklar semantik jihatdan yaxlit bo'lib, ularning tarkibiy komponentlari ma'lum darajada o'z leksik ma'nolarini saqlagan holda umumiy obrazli va ko'chma ma'no hosil qiladi. Ushbu xususiyat frazeologizmlarning ichki strukturasi, semantik integratsiyasi va ularning qayta ishlab chiqarilish imkoniyatlarini belgilaydi. Bu borada V.V. Vinogradov frazeologik birliklarni semantik yaxlitlik hamda komponentlarning nisbiy nomustaqilligi bilan tavsiflaydi, ya'ni frazeologizm tarkibidagi birliklar mustaqil semantik funksiyani qisman yo'qotib, yagona ma'no tizimiga birlashadi [Vinogradov, 1977; 118]. A.V. Kunin esa frazeologizmlarni tilning alohida mikrosistemi sifatida baholab, ularning barqarorlik, obrazlilik va reproduktivlik (qayta qo'llanish) xususiyatlarini asosiy belgi sifatida ajratib ko'rsatadi [Kunin, 1986; 71]. Bu yondashuv frazeologik birliklarning til tizimidagi o'rni aniqlashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari frazeologik birliklarning lingvokognitiv model sifatida inson haqidagi bilimlarni tizimlashtirish, saqlash va uzatishda muhim vosita

ekanligini ko'rsatdi. Frazeologizmlar orqali jamiyatda shakllangan konseptual tasavvurlar, stereotiplar va madaniy bilimlar avlodan-avlodga uzatiladi va til ongida mustahkamlanadi. Shu jihatdan ular kollektiv xotiraning til shaklidagi ifodasi sifatida ham talqin qilinadi. Bu fikr A.Verjbikaning til birliklari inson tafakkuri, mental model va madaniy semantika bilan bevosita bog'liq degan nazariy qarashlari bilan hamohangdir [Wierzbicka, 1980; 270]. Kognitiv yondashuv doirasida frazeologik birliklar insonning borliqni idrok etish, tasniflash va baholash mexanizmlarini aks ettiruvchi konseptual vosita sifatida qaraladi.

Inson tashqi ko'rinishi konsepti ingliz va o'zbek frazeologiyasida til, tafakkur va madaniyat integratsiyasining mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. Frazeologik birliklar ushbu konseptni ifodalovchi asosiy lingvokognitiv vositalardan biri bo'lib, ular orqali inson haqidagi murakkab, ko'p qatlamli va tizimli bilimlar majmui ifodalanadi. Mazkur natijalar qiyosiy tilshunoslik, lingvokognitiv va lingvomadaniy tadqiqotlar rivojida muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ular kelgusida frazeologik birliklarni korpus lingvistikasi asosida o'rganish, interdisiplinar yondashuvlarni kengaytirish hamda til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni yanada chuqurroq tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi [Komissarov, 1990; 278].

MUNOZARA

Tashqi qiyofani ifodalovchi frazeologik birliklarning lingvokognitiv tahlili shuni ko'rsatadiki, ular til tizimida oddiy leksik birlik sifatida emas, balki inson tafakkurida shakllangan murakkab konseptual strukturalarni verbal ifodalovchi kognitiv mexanizm sifatida faoliyat yuritadi. Bunday frazeologizmlar orqali inson nafaqat tashqi ko'rinishni tasvirlaydi, balki ichki psixologik holat, emotsional kechinmalar, ijtimoiy munosabatlar va madaniy baholash mezonlarini ham yagona konseptual tizim doirasida angelaydi va ifodalaydi. Shu jihatdan frazeologik birliklar til tizimining oddiy nominativ vositasi emas, balki inson ongida shakllangan bilim, tajriba va madaniy stereotiplarni obrazli tarzda modellashtiruvchi lingvokognitiv mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Demak, ular til va tafakkur o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni ta'minlovchi asosiy kognitiv vositalardan biri, ya'ni konseptual vositachilik funksiyasini bajaradi.

Kognitiv tilshunoslik doirasida, xususan, J.Lakof va M.Jonson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasi hamda "embodiment" (tana orqali fikrlash) tamoyiliga ko'ra, inson tafakkuri abstrakt tushunchalarni bevosita jismoniy va sezgi tajribasi asosida shakllantiradi [Lakoff & Johnson, 1980]. Ya'ni, inson atrof-muhitni idrok etishda o'z tanasi, sezgi organlari va kundalik amaliy faoliyatiga tayanadi va aynan shu tajriba keyinchalik murakkab ijtimoiy, psixologik hamda madaniy tushunchalarni anglashning asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotlar ham shuni ko'rsatadiki, tana a'zolari asosidagi metaforalar va frazeologik birliklar abstrakt bilimlarni tushuntirish va tizimlashtirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular konkret tajriba bilan bog'langan holda kognitiv jarayonlarni faollashtiradi.

Shu nuqtayi nazardan, somatik frazeologizmlar inson tafakkurining "tana – ong – til" uchligi asosida shakllanishini yaqqol namoyon etadi. Inson ongida murakkab

tushunchalar ko‘pincha “yuz”, “ko‘z”, “qo‘l”, “yurak”, “bosh” kabi tana a‘zolari orqali metaforik tarzda konseptuallashtiriladi. Masalan, “yurak” hissiyotlar markazi sifatida, “bosh” aql va tafakkur markazi sifatida, “ko‘z” esa idrok va nazorat vositasi sifatida talqin qilinadi. Bu kabi metaforik mosliklar tasodifiy emas, balki insonning biologik va tajribaviy tabiatiga asoslangan universal kognitiv mexanizmlarning mahsulidir. Shu bilan birga, ushbu birliklarning konkret semantik realizatsiyasi muayyan madaniyat va til tizimiga xos xususiyatlar bilan boyitiladi.

Bundan tashqari, frazeologik birliklar ko‘pincha bir vaqtning o‘zida bir necha kognitiv mexanizmlarni – metafora, metonimiya va konseptual integratsiyani – o‘zida mujassamlashtiradi. Bu esa ularning semantik murakkabligini va ko‘p qatlamli tuzilishini belgilaydi. Natijada frazeologizmlar insonning borliqni idrok etish, uni kategoriyalash va baholash jarayonlarini aks ettiruvchi ko‘p funksiyali lingvokognitiv birlik sifatida namoyon bo‘ladi.

Tashqi qiyofani ifodalovchi frazeologik birliklar insonni alohida tashqi belgilar yig‘indisi sifatida emas, balki yaxlit kognitiv, psixologik va ijtimoiy tizim sifatida tasvirlaydi. Ular orqali insonning ichki dunyosi, ijtimoiy mavqeyi va madaniy identiteti o‘zaro uyg‘unlikda ifodalanadi. Shu bois frazeologik birliklar nafaqat lingvistik hodisa, balki inson tafakkuri va madaniy ongining konseptual modeli sifatida ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur nazariy yondashuvdan kelib chiqib, o‘zbek va ingliz tillaridagi somatik frazeologik birliklar “tana tajribasi – konseptual fikrlash manbai” modeliga asoslanadi. Ushbu modelga ko‘ra, insonning jismoniy tajribasi va tana bilan bog‘liq idroki abstrakt tushunchalarni shakllantirish va ifodalashda asosiy kognitiv manba vazifasini bajaradi. Bunda “yuz”, “ko‘z”, “qo‘l”, “oyoq”, “bosh”, “yurak” kabi komponentlar oddiy anatomik birlik sifatida emas, balki keng semantik va konseptual yuklamaga ega bo‘lgan ramziy birliklar sifatida namoyon bo‘ladi. Ular orqali insonning ijtimoiy mavqeyi, emotsional holati, aqliy faoliyati va hayotiy tajribasi tizimli hamda konseptual jihatdan ifodalanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, somatik komponentlar frazeologik birliklarning semantik yadrosini tashkil etib, ularning obrazlilik va ko‘pma’noliligini ta’minlaydi.

Xususan, “yuz” komponenti ko‘pincha ijtimoiy identitet, obro‘-e’tibor va jamiyat oldidagi maqom bilan bog‘liq holda konseptuallashtiriladi hamda shaxsning ijtimoiy “men”ini ifodalovchi markaziy kategoriya sifatida xizmat qiladi. “Ko‘z” esa idrok, sezgirlik va ichki ruhiy holatning tashqi indikatoriga aylanib, insonning psixologik kechinmalarini aks ettiruvchi vosita sifatida ishlaydi. “Qo‘l” komponenti inson faoliyati, mehnat, amaliy tajriba va ijtimoiy ishtirokni ifodalovchi konseptual modelni tashkil etadi. “Oyoq” esa harakat, yo‘nalish, hayotiy yo‘l va rivojlanish jarayonlari bilan bog‘liq konseptual tuzilmalarning ifodachisi hisoblanadi. “Bosh” aql, tafakkur va qaror qabul qilish markazi sifatida konseptuallashtirilsa, “yurak” hissiyot, emotsional tajriba va ichki kechinmalarining markaziy modeli sifatida talqin qilinadi. Bu kabi somatik komponentlar orqali inson haqidagi bilimlar tizimi konkret jismoniy tajribadan abstrakt va murakkab konseptual darajaga ko‘tariladi.

Shu tarzda somatik frazeologizmlar inson tajribasining tana bilan uzviy

bog'liqligini yaqqol namoyon etadi va abstrakt tushunchalarning konkret tajriba asosida shakllanish mexanizmini ochib beradi. Bu holat kognitiv tilshunoslikda asosiy tamoyillardan biri sifatida qaralib, til, tafakkur va madaniyatning o'zaro integratsiyasini tasdiqlaydi. Xususan, konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, inson tafakkuri "manba domen" (tana tajribasi) va "maqsad domen" (abstrakt tushuncha) o'rtasidagi moslik orqali tashkil topadi. Shu bois somatik metaforalar insonning borliqni anglash va tushuntirish jarayonida universal kognitiv vosita sifatida xizmat qiladi.

Biroq somatik frazeologizmlarning universalligi bilan bir qatorda, ularning milliy-madaniy xususiyatlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tana a'zolariga asoslangan metaforalar ko'plab tillarda umumiy kognitiv asosga ega bo'lsa-da, ularning konkret semantik realizatsiyasi va konnotativ yuklamasi muayyan madaniyatga xos tarzda shakllanadi. Bu esa somatik frazeologizmlarning bir vaqtning o'zida ham universal, ham madaniy-spetsifik xususiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Somatik frazeologik birliklar til tizimida inson haqidagi bilimlarni konseptuallashtirish, tizimlashtirish va uzatishning muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Ular orqali insonning jismoniy, psixologik va ijtimoiy tajribasi yagona lingvokognitiv model doirasida ifodalanadi. Shu sababli somatik frazeologizmlar nafaqat tilshunoslik, balki kognitiv fanlar, madaniyatshunoslik va psixologiya nuqtayi nazaridan ham muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari, frazeologik birliklar aksariyat hollarda aksiologik (baholovchi) komponentni o'z ichiga oladi. Ular orqali jamiyatda shakllangan estetik me'yorlar, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy stereotiplar til vositasida ifodalanadi hamda kommunikativ jarayonda faollashadi. Frazeologik birliklarning semantik tuzilmasida baholovchi ma'no ko'pincha konnotativ qatlam sifatida namoyon bo'lib, ijobiy yoki salbiy munosabatni ifodalash bilan birga, nutq ishtirokchilari o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aksiologik frazeologizmlar til tizimida nafaqat baholashni ifodalovchi vosita, balki ijtimoiy tajriba va qadriyatlar tizimini shakllantiruvchi mexanizm sifatida ham faoliyat yuritadi. Shu nuqtayi nazardan, tashqi qiyofa bilan bog'liq frazeologik birliklar ko'pincha ijobiy yoki salbiy baho berish funksiyasini bajarib, ijtimoiy nazorat mexanizmlarining til orqali namoyon bo'lishiga xizmat qiladi.

Tashqi qiyofani ifodalovchi frazeologik birliklar insonni alohida anatomik qismlar yig'indisi sifatida emas, balki yaxlit kognitiv, ijtimoiy va madaniy tizim sifatida tasvirlaydi. Har bir somatik komponent umumiy konseptual modelning tarkibiy qismi sifatida ishtirok etib, insonning ichki dunyosi, ijtimoiy mavqeyi va madaniy identitetini kompleks tarzda aks ettiradi. Shu bois frazeologik birliklar til tizimida inson haqidagi bilimlarni modellashtiruvchi va ularni obrazli shaklda ifodalovchi lingvokognitiv vosita sifatida qaraladi. Ular orqali jamiyatning inson haqidagi konseptual tasavvurlari tizimlashtiriladi va kommunikativ jarayonda uzatiladi.

Alohida e'tibor talab qiladigan frazeologik birliklardan biri "beti qattiq" iborasidir. Mazkur frazeologizm lingvokognitiv nuqtayi nazardan ijtimoiy baholash tizimining

markaziy elementlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Unda “bet/yuz” komponenti faqat tashqi qiyofani emas, balki shaxsning axloqiy pozitsiyasi, ijtimoiy mas’uliyati hamda jamiyatda amal qiluvchi me’yorlarga munosabatini ifodalovchi konseptual marker vazifasini bajaradi. O‘zbek lingvomadaniy muhitida “bet” tushunchasi or-nomus, hayo, uyat va ijtimoiy nazorat kategoriyalari bilan uzviy bog‘langanligi sababli, “beti qattiq” iborasi yuqori darajadagi aksiologik va pragmatik yuklama kasb etadi. Ushbu birlik orqali shaxsning ijtimoiy bosimga nisbatan befarqligi, uyat hissining sustligi yoki axloqiy me’yorlarga loqaydligi ifodalanadi. Natijada “bet” konsepti individual xususiyatni emas, balki kollektiv ong tomonidan shakllantirilgan ijtimoiy baholash mezonining markaziy indikatoriga aylanadi. Bu esa frazeologik birliklarning faqat til hodisasi emas, balki ijtimoiy ong, madaniy qadriyatlar va normativ tizimning ifodachisi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi. Shu jihatdan aksiologik frazeologizmlar jamiyatning “qanday bo‘lish kerak” degan normativ qarashlarini til orqali mustahkamlovchi vosita sifatida baholanadi.

Tashqi qiyofani ifodalovchi frazeologik birliklar insonni yaxlit lingvokognitiv va madaniy model sifatida aks ettirib, uning nafaqat tashqi belgilarini, balki ichki dunyosi, ijtimoiy roli va madaniy identitetini ham integrallashgan holda ifodalaydi. Shu bois ular til, tafakkur va jamiyat o‘rtasidagi murakkab o‘zaro aloqalarni ochib beruvchi muhim ilmiy obyekt sifatida qaraladi.

Ingliz tilidagi “thick-skinned”, “bold-faced”, “brazen-faced” kabi frazeologik birliklar semantik jihatdan qisman muvofiq kelgan bo‘lsa-da, ularning konseptual asoslari sezilarli darajada farqlanadi. “Thick-skinned” iborasi, avvalo, shaxsning psixologik chidamliligi, tanqid va salbiy emotsional ta’sirlarga nisbatan past sezgirligini ifodalovchi kognitiv modelga asoslanadi. “Bold-faced” va “brazen-faced” birliklari esa ijtimoiy me’yorlarga zid xatti-harakat, ochiq uyatsizlik yoki ijtimoiy cheklovlarni inkor etishga moyillikni bildiradi. Biroq ushbu birliklarning semantik markazi ko‘proq individual psixologik xususiyatlar va shaxsning kommunikativ strategiyasiga yo‘naltirilgan bo‘lib, ular ijtimoiy baholashdan ko‘ra shaxsiy xulq-atvorning tavsifiga urg‘u beradi.

Shu asosda muhim lingvokognitiv tafovut kuzatiladi: o‘zbek tilida “bet/yuz” konsepti kollektiv ong, ijtimoiy nazorat va axloqiy qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog‘liq bo‘lsa, ingliz tilida unga mos keluvchi frazeologik birliklar asosan individual psixologik moslashuv, shaxsiy reputatsiya va kommunikativ xatti-harakatlar doirasida talqin qilinadi. Bu esa ikki til va madaniyatda konseptualizatsiya jarayonining turlicha yo‘nalishda shakllanganini ko‘rsatadi: o‘zbek tilida kollektiv-aksiologik model ustun bo‘lsa, ingliz tilida individual-psixologik model yetakchilik qiladi. Tadqiqotlar ham somatik frazeologizmlarda umumiy (universal) kognitiv asos mavjud bo‘lsa-da, ularning madaniy realizatsiyasi sezilarli darajada farqlanishini ko‘rsatadi.

Estetik baholashni ifodalovchi “yuzi oydek”, “yorug‘ yuz”, “yuzidan nur yog‘ilmoq” kabi frazeologizmlar o‘zbek tilining yuqori darajadagi obrazlilikka asoslangan metaforik tafakkur tizimini aks ettiradi. Ushbu birliklarda “oy”, “nur”, “yorug‘lik” kabi kosmik va tabiiy obrazlar inson tashqi qiyofasining ideal modeli sifatida konseptuallashtiriladi. Natijada tashqi go‘zallik ichki ma’naviy poklik, ruhiy

uyg'unlik va axloqiy mukammallik bilan integratsiyalashgan holda talqin qilinadi. Ingliz tilida esa shu mazmun "radiant face", "pleasant expression", "glowing look" kabi nisbatan neytral va deskriptiv birliklar orqali ifodalanadi. Bu holat o'zbek tilida metaforik kengayish va estetik idealizatsiya kuchli ekanini, ingliz tilida esa kommunikativ aniqlik va pragmatik tavsif ustuvorligini ko'rsatadi.

"Ko'z" komponentiga asoslangan frazeologik birliklar esa ko'pchilikdan universal kognitiv asosga ega bo'lib, inson idroki va emotsional sezgirligining markaziy modeli sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek tilida "ko'zi chaqnamoq", "ko'zlari yonmoq", "ko'zga yaqin", "o'qraygan ko'zlar" kabi birliklar orqali insonning ichki hissiy holati bevosita tashqi ifoda bilan bog'lanadi. Bu yerda ko'z "qalb oynasi" sifatida konseptuallashtirilib, insonning ichki dunyosi ochiq va kuzatiladigan tizim sifatida talqin qilinadi. Ingliz tilida esa "blink of an eye", "keep one's eye on the ball", "bright-eyed" kabi birliklar ko'proq idrok, diqqat, nazorat va kognitiv faoliyat bilan bog'liq.

Natijada o'zbek tilida "ko'z" konsepti emotsional-idrokiy model asosida shakllansa, ingliz tilida u ratsional-kognitiv model bilan chambarchas bog'liq holda talqin qilinadi. Bu farq til tizimida insonni tasvirlashda qaysi kognitiv komponent – hissiy yoki ratsional – ustuvor ekanini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, somatik frazeologik birliklar bir tomondan universal kognitiv mexanizmlarga tayansa, ikkinchi tomondan har bir til va madaniyatda o'ziga xos konseptual modellar asosida rivojlanadi. Shu bois ular til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi murakkab o'zaro aloqalarni ochib beruvchi muhim lingvokognitiv vosita sifatida baholanadi.

"Qo'l" komponentli frazeologizmlar inson faoliyati, ijtimoiy roli va amaliy tajribasini ifodalovchi muhim lingvokognitiv birliklar sirasiga kiradi. Ushbu birliklar orqali insonning faolligi, mehnatga munosabati, ijtimoiy mavqeyi va axloqiy sifatleri kompleks tarzda konseptuallashtiriladi. O'zbek tilida "qo'li gul", "qo'li ochiq", "qo'li kalta", "qo'li egri" kabi iboralar nafaqat amaliy faoliyatni, balki shaxsning ijtimoiy-axloqiy xususiyatlarini ham baholashga xizmat qiladi. Bu holat "qo'l" komponentining aksiologik (baholovchi) va ijtimoiy marker sifatida faol ishlashini ko'rsatadi. Ya'ni, "qo'l" nafaqat harakat organi, balki insonning jamiyatdagi funksional va axloqiy maqomini ifodalovchi konseptual ramz sifatida namoyon bo'ladi.

Ingliz tilida esa "strong hands", "rough hands", "calloused hands" kabi birliklar ko'proq mehnat, tajriba va real hayotiy faoliyat bilan bog'liq bo'lib, ularning semantik markazi pragmatik va deskriptiv xarakterga ega. Bu birliklarda baholovchi komponent mavjud bo'lsa-da, u o'zbek tilidagiga nisbatan kamroq ijtimoiy-axloqiy yuklama bilan ifodalanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tana a'zolariga asoslangan frazeologizmlar til, madaniyat va kognitsiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aks ettiradi hamda ijtimoiy tajriba va qadriyatlarining til orqali uzatilishida muhim vosita hisoblanadi.

Tashqi qiyofani ifodalovchi somatik frazeologik birliklar insonni alohida anatomik qismlar yig'indisi sifatida emas, balki yaxlit lingvokognitiv, ijtimoiy va madaniy tizim sifatida aks ettiradi. Har bir somatik komponent mustaqil semantik birlik bo'lish bilan birga, umumiy konseptual strukturaning ajralmas elementi sifatida faoliyat yuritadi. Shu orqali insonning ichki dunyosi, ijtimoiy mavqeyi va madaniy

identiteti integrallashgan holda ifodalanadi. Bu yondashuv frazeologizmlarni inson haqidagi bilimlarni modellashtiruvchi kognitiv tizim sifatida talqin qilish imkonini beradi.

“Qo‘l” va “oyoq” komponentlari asosidagi frazeologik birliklar ayniqsa muhim bo‘lib, ular insonni biologik mavjudot sifatida emas, balki ijtimoiy tajriba, faoliyat va hayotiy yo‘l bilan bog‘liq murakkab lingvokognitiv model sifatida tasvirlaydi. Bu yerda somatik komponentlar bevosita jismoniy belgilarni ifodalashdan chiqib, konseptual metafora va metonimiya asosida kengaytirilgan semantik tizimni shakllantiradi. Masalan, “oyoq” ko‘pincha harakat, yo‘nalish va hayotiy rivojlanish konseptlari bilan bog‘lanadi, “qo‘l” esa faoliyat, ta‘sir va ijtimoiy ishtirokni ifodalaydi.

Zamonaviy kognitiv lingvistika tadqiqotlari ham tana a‘zolari abstrakt tushunchalarni konseptuallashtirishda asosiy manba domenlardan biri ekanini tasdiqlaydi. Xususan, metafora va metonimiya mexanizmlari orqali jismoniy tajriba abstrakt bilimlar tizimiga ko‘chiriladi va til orqali ifodalanadi. Shu jihatdan somatik frazeologizmlar inson tafakkurining “tajriba – konsept – til” zanjiri asosida shakllanishini aks ettiradi.

Natijada “qo‘l” va “oyoq” komponentlariga asoslangan frazeologik birliklar insonning faqat tashqi jismoniy xususiyatlarini emas, balki uning ijtimoiy faolligi, hayotiy tajribasi va madaniy identitetini ham ifodalovchi kompleks lingvokognitiv vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa somatik frazeologizmlarning til tizimidagi o‘rnini yanada chuqurroq anglash hamda ularni kognitiv va lingvomadaniy yondashuv asosida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Ingliz tilidagi “long legs”, “strong legs”, “skinny legs” kabi birliklar nafaqat tashqi morfologik xususiyatlarni, balki ramziy ma‘noda ijtimoiy va kognitiv kategoriyalarni ham ifodalaydi. Ushbu frazeologik birliklar konseptual metafora asosida shakllanib, jismoniy xususiyatlar orqali abstrakt tushunchalarni anglash imkonini beradi. Xususan, “long legs” ayrim kontekstlarda harakat erkinligi, ustunlik va imkoniyatlar kengligi bilan bog‘liq konseptual modelni ifodalaydi. “Strong legs” barqarorlik, tayanch va hayotiy mustahkamlikni anglatib, insonning ijtimoiy va psixologik barqarorligini ifodalovchi metaforik vosita sifatida ishlatiladi. “Skinny legs” esa zaiflik, himoyasizlik yoki resurs yetishmovchiligi kabi salbiy aksiologik baholarni ifodalaydi. Bu holat jismoniy belgilar orqali ijtimoiy va psixologik holatlarni konseptuallashtirish mexanizmining faol ishlashini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilidagi “baquvvat oyoq” iborasi kuch, chidamlilik va mehnatga layoqatlilikni bildiruvchi ijobiy aksiologik mazmunga ega bo‘lib, insonning amaliy faoliyatga tayyorligi va ijtimoiy foydalilik darajasini ifodalaydi. “Yalangoyoq” esa semantik jihatdan ambivalent birlik sifatida namoyon bo‘ladi: bir tomondan u ijtimoiy zaiflik, qashshoqlik va himoyasizlikni bildirsas, ikkinchi tomondan tabiiylik, soddalik va erkinlik kabi ijobiy konnotatsiyalarni ham anglatishi mumkin. Bu esa o‘zbek frazeologiyasida semantik ko‘p qatlamlilik va kontekstual talqin muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Tadqiqotlar ham somatik frazeologizmlar ko‘pincha ko‘p ma’noli va kontekstga bog‘liq bo‘lishini ta’kidlaydi.

“Qo‘l” komponentiga asoslangan frazeologizmlar esa insonning faoliyati,

ijtimoiy roli va amaliy tajribasini konseptuallashtirishda alohida ahamiyatga ega. Ushbu birliklar orqali insonning mehnati, imkoniyatlari, axloqiy sifatleri va ijtimoiy maqomi ifodalanadi. “Qo‘l” komponenti ko‘pincha insonning faol subyekt sifatidagi rolini aks ettiruvchi markaziy konsept sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa somatik komponentlarning til tizimida nafaqat nominativ, balki aksiologik va pragmatik funksiyalarni ham bajarishini tasdiqlaydi. Tadqiqotlarda ham somatik idiomlar til, madaniyat va kognitsiya o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ifodalovchi muhim vosita sifatida baholanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tashqi qiyofani ifodalovchi frazeologik birliklar insonni alohida anatomik qismlar yig‘indisi sifatida emas, balki yaxlit lingvokognitiv, ijtimoiy va madaniy tizim sifatida aks ettiradi. Har bir somatik komponent mustaqil semantik birlik bo‘lish bilan birga, umumiy konseptual modelning integral elementi sifatida faoliyat yuritadi. Bu birliklar orqali insonning ichki dunyosi, ijtimoiy mavqeyi va madaniy identiteti kompleks tarzda ifodalanadi.

Shunday qilib, somatik frazeologizmlar til tizimida inson haqidagi bilimlarni strukturallashtirish, ularni madaniy kontekstda kodlash va kommunikativ jarayonda ifodalashning muhim vositasi sifatida xizmat qiladi. Ular til, tafakkur va madaniyatning o‘zaro integratsiyasi natijasida shakllangan murakkab lingvokognitiv fenomen bo‘lib, insonning dunyoni idrok etish, baholash va tushuntirish mexanizmlarini aks ettiradi. Shu bois somatik frazeologizmlar nafaqat lingvistik birlik, balki kognitiv model va madaniy kod sifatida ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Tashqi qiyofani ifodalovchi somatik frazeologik birliklarning lingvokognitiv tahlili shuni ko‘rsatadiki, ular oddiy til birliklari emas, balki inson ongida shakllangan murakkab konseptual tizimlarning verbal ifodasidir. Ushbu birliklar antropotsentrik xususiyatga ega bo‘lib, inson tanasi va uning tajribasi orqali borliqni idrok etish, tasniflash va baholash mexanizmlarini aks ettiradi. Shu ma’noda somatik frazeologizmlar til tizimida nafaqat nominativ vosita, balki bilish (kognitiv), baholash (aksiologik) va kommunikativ funksiyalarni birlashtirgan ko‘p qatlamli birlik sifatida namoyon bo‘ladi.

“Yuz”, “ko‘z”, “qo‘l”, “oyoq” kabi tana a‘zolari ishtirokidagi frazeologizmlar orqali inson tashqi ko‘rinishi bilan birga uning ichki psixologik holati, emotsional kechinmalari hamda ijtimoiy baholanish mezonlari yaxlit konseptual model sifatida ifodalanadi. Masalan, “ko‘z” komponenti ko‘pincha idrok, nazorat va baholash bilan, “yuz” esa obro‘, sha’n va ijtimoiy identitet bilan bog‘lanadi. Bu holat somatik komponentlarning metaforik va metonimik ko‘chishlar asosida kengaytirilgan semantik maydon hosil qilishini ko‘rsatadi. Tadqiqotlar ham somatik frazeologizmlar abstrakt tushunchalarni ifodalashda asosiy vositalardan biri ekanini ta’kidlaydi.

Qiyosiy tahlil natijalari o‘zbek va ingliz tillarida somatik frazeologizmlarning universal kognitiv asosga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ya’ni, inson tanasi bilan bog‘liq tajriba barcha tillarda konseptual metaforalarning manbai bo‘lib xizmat qiladi. Bu J.Lakof va M.Jonson tomonidan asoslangan “tanaga tayangan tafakkur” (embodied

cognition) tamoyiliga mos keladi. Masalan, har ikki tilda ham “yuqori-past”, “ichki-tashqi”, “ko‘rish-bilish” kabi konseptual qarama-qarshiliklar tana tajribasi orqali ifodalanadi. Shu jihatdan somatik frazeologizmlar universal kognitiv mexanizmlarga tayansa-da, ularning konkret semantik realizatsiyasi milliy-madaniy omillar bilan belgilanadi.

Shu bilan birga, har bir madaniyatda ushbu birliklarning semantik yuklamasi va konnotativ ma‘nosi sezilarli darajada farqlanadi. O‘zbek tilida somatik frazeologizmlar ko‘proq ijtimoiy-axloqiy baho, or-nomus, kollektiv qadriyatlar va ijtimoiy maqom bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. Ingliz tilida esa individual psixologik holat, shaxsiy tajriba va pragmatik baholash ustunlik qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, somatik birliklar til orqali madaniy identitet va ijtimoiy tajribani aks ettiruvchi muhim vosita hisoblanadi.

Bundan tashqari, somatik frazeologik birliklar aksariyat hollarda aksiologik (baholovchi) komponentni o‘z ichiga oladi. Ular orqali ijobiy yoki salbiy munosabat, stereotipik tasavvurlar va ijtimoiy me‘yorlar ifodalanadi. Masalan, ayrim tana a‘zolari bilan bog‘liq birliklarda salbiy baholash ustun bo‘lishi kuzatiladi, bu esa til ongidagi iyerarxik va madaniy ustuvorliklarni aks ettiradi. Shu jihatdan frazeologizmlar faqat tasviriy emas, balki normativ va regulyativ funksiyani ham bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduazizov, A.A. (2004). *Tilshunoslik nazariyasi asoslari*. Toshkent: Universitet.
2. Amosova, N.N. (1963). *Osnovy angliyskoy frazeologii*. Leningrad: Izdatel’stvo Leningradskogo universiteta.
3. Bakerov, P.U. (2007). *Paremiologik birliklarning universal xususiyatlari*. Toshkent: Fan.
4. Bally, C. (1909). *Traité de stylistique française*. Heidelberg: Carl Winter.
5. Berdiyarov, H., & Rasulov, R. (1984). *O‘zbek tilining paremiologik lug‘ati*. Toshkent: O‘qituvchi.
6. Dobrovol’skij, D., & Piirainen, E. (2005). *Figurative language: Cross-cultural and cross-linguistic perspectives*. Amsterdam: Elsevier.
7. Gak, V.G., Teliya, V.N., Volf, Ye.M. (1988). *Metafora v yazyke i tekste* (V.N. Teliya (Red.)). Moskva: Nauka.
8. Gibbs, R.W. (1994). *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Glucksberg, S. (2001). *Understanding figurative language: From metaphors to idioms*. Oxford: Oxford University Press.
10. Gofurov, A. (1995). *O‘zbek tilida metaforalar va ularning madaniy xususiyatlari*. Toshkent: Fan.
11. Gofurov, A. (2017). *Inson tashqi ko‘rinishining lingvokulturologik talqini*. Toshkent: Universitet.
12. Halliday, M.A.K. (1978). *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
13. Jumanazarov, A. (2005). *O‘zbek tilida xalqona iboralar va frazeologik birliklarning milliy xususiyatlari*. Toshkent: Fan.
14. Jurakulov, G. (2015). *Inson tashqi ko‘rinishi bilan bog‘liq frazeologik birliklarning lingvomadaniy mohiyati*. Toshkent: O‘zMU.
15. Karamatova, K.M. (2000). *Frazeologik va paremiologik birliklarning lingvokognitiv xususiyatlari*. Toshkent: Fan.
16. Komissarov, V.N. (1990). *Teoriya perevoda: lingvisticheskie aspekty*. Moskva: Vysshaya

- shkola.
17. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
  18. Kunin, A.V. (1986). *Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka*. Moskva: Vysshaya shkola.
  19. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
  20. Lutfullayev, A. (2012). *Inson tashqi ko'rinishi va lingvokulturologik yondashuv*. Toshkent: Fan.
  21. Mahmudov, N. (2010). *Til va tafakkur*. Toshkent: Fan.
  22. Mamatov, A. (2000). *O'zbek tilida frazeologizmlar semantikasi*. Toshkent: Fan.
  23. Mirtojdiyev, S.M. (1992). *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. Toshkent: Fan.
  24. Moldovan, A. (1971). *Problemy frazeologii*. Moskva: Nauka.
  25. Nasrullayeva, N.Z. (2018). *Ingliz va o'zbek frazeologiyasida tashqi qiyofa va uning leksik-semantik xususiyatlari*. Toshkent: Fan.
  26. Odilova, A. (2025). Cognitive characteristics of English and Uzbek phraseologisms. *Raqamli iqtisodiyot*, 11, 695–702.
  27. Permyakov, G.L. (1988). *Osnovy strukturnoy paremiologii* (G.L. Kapchits (Sost.)). Moskva: Nauka.
  28. Rahmatullayev, Sh. (1992). *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. Toshkent: O'qituvchi.
  29. Wierzbicka, A. (1980). *Lingua mentalis: The semantics of natural language*. Sydney: Academic Press.
  30. Vinogradov, V.V. (1977). *Izbrannye trudy. Leksikologiya i leksikografiya*. Moskva: Nauka.

REFERENCES

1. Abduazizov, A.A. (2004). *Foundations of linguistic theory*. Tashkent: University.
2. Amosova, N.N. (1963). *Foundations of English phraseology*. Leningrad: Leningrad University Press.
3. Bakerov, P.U. (2007). *Universal features of paremiological units*. Tashkent: Science.
4. Bally, C. (1909). *Treatise on French stylistics*. Heidelberg: Carl Winter.
5. Berdiyarov, H., & Rasulov, R. (1984). *Paremiological dictionary of the Uzbek language*. Tashkent: Teacher.
6. Dobrovol'skiy, D., & Piirainen, E. (2005). *Figurative language: Cross-cultural and cross-linguistic perspectives*. Amsterdam: Elsevier.
7. Gak, V.G., Teliya, V.N., & Volf, Y.M. (1988). *Metaphor in language and text* (V.N. Teliya, Ed.). Moscow: Science.
8. Gibbs, R.W. (1994). *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Glucksberg, S. (2001). *Understanding figurative language: From metaphors to idioms*. Oxford: Oxford University Press.
10. Gofurov, A. (1995). *Metaphors in the Uzbek language and their cultural features*. Tashkent: Science.
11. Gofurov, A. (2017). *Linguocultural interpretation of human appearance*. Tashkent: University.
12. Halliday, M.A.K. (1978). *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
13. Jumanazarov, A. (2005). *Colloquial expressions and national features of phraseological units in Uzbek*. Tashkent: Science.
14. Jurakulov, G. (2015). *Linguocultural essence of phraseological units related to human appearance*. Tashkent: National University of Uzbekistan.
15. Karamatova, K.M. (2000). *Linguocognitive features of phraseological and paremiological units*. Tashkent: Science.

16. Komissarov, V.N. (1990). *Theory of translation: Linguistic aspects*. Moscow: Higher School.
17. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
18. Kunin, A.V. (1986). *Course of modern English phraseology*. Moscow: Higher School.
19. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
20. Lutfullayev, A. (2012). *Human appearance and linguocultural approach*. Tashkent: Science.
21. Mahmudov, N. (2010). *Language and thought*. Tashkent: Science.
22. Mamatov, A. (2000). *Semantics of phraseological units in the Uzbek language*. Tashkent: Science.
23. Mirtojdiyev, S.M. (1992). *Phraseological dictionary of the Uzbek language*. Tashkent: Science.
24. Moldovan, A. (1971). *Problems of phraseology*. Moscow: Science.
25. Nasrullayeva, N.Z. (2018). *External appearance in English and Uzbek phraseology and its lexical-semantic features*. Tashkent: Science.
26. Odilova, A. (2025). Cognitive characteristics of English and Uzbek phraseologisms. *Digital Economy*, (11), 695–702.
27. Permyakov, G.L. (1988). *Foundations of structural paremiology* (G. L. Kapchits, Ed.). Moscow: Science.
28. Rahmatullayev, Sh. (1992). *Phraseological dictionary of the Uzbek language*. Tashkent: Teacher.
29. Vinogradov, V.V. (1977). *Selected works: Lexicology and lexicography*. Moscow: Science.
30. Wierzbicka, A. (1980). *Lingua mentalis: The semantics of natural language*. Sydney: Academic Press.